

The Dominance of Theoretical Analysis over Empirical Description Investigating ‘Over-theorization’ in the Study of New Spirituality

Ahmad Shakernejad¹

1. Assistant Professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: a_shakernejad@sbu.ac.ir

Abstract

This study examines how Iranian scholars engage with the phenomenon of New Spirituality. Using Braun and Clarke’s thematic analysis method and based on fifteen semi-structured interviews, it reconstructs and expands the main themes. The interviews are analyzed within the theoretical framework of Lorne Dawson, distinguishing between primary accounts (empirical descriptions) and secondary accounts (theoretical analyses). Through this approach, the article seeks to extract qualitative patterns and themes, while also identifying the quantitative weight of each category of themes through a complementary method of secondary quantification. The findings indicate that the primary themes include: (1) spiritual techniques, (2) popular concepts, (3) linguistic and media representations, (4) hybrid lifestyles, and (5) psychological motivations. The secondary themes consist of: (1) epistemological critique, (2) cultural analysis, (3) theological judgment, (4) affirmative engagement, and (5) critique of methodological approaches. The analysis, carried out by mapping the themes onto the selected theoretical framework, shows that among Iranian scholars, secondary accounts significantly outweigh primary accounts both quantitatively and qualitatively. This situation points to a form of “Over-theorization,” stemming from the dominance of theological, ideological, and philosophical interpretations over phenomenological understandings of New Spirituality. Even the available primary accounts do not reflect the lived experience and inner narratives of adherents, but are instead largely shaped by the external manifestations of the phenomenon.

Keywords: New Spirituality, thematic analysis, primary perception, secondary perception, over-theorization.

Introduction

The phenomenon of New Spirituality has emerged prominently in Iran over recent decades, attracting attention both as lived experiences and as subjects of theoretical analysis. In international literature, studies based on field observations and «insider» perspectives differ from critical and theoretical analyses; Lorne Dawson distinguishes these differences as «primary perceptions» versus «secondary perceptions.» This study employs thematic analysis and secondary quantification to clarify the quantitative and qualitative relationship between these two levels of perception among Iranian scholars and to examine whether “over-theorization” has influenced the phenomenological understanding of this phenomenon.

Research Findings

This research is based on 15 semi-structured interviews with professors and researchers in the field of New Spiritualities (from Qom and Tehran). Inclusion criteria included having at least one book and two articles, or five specialised articles in the field. The unit of analysis consisted of meaningful statements, coded according to Dawson’s framework. To enhance clarity, secondary quantification was applied to report the quantitative ratio of perceptions.

Five main themes were identified within primary perceptions: (a) spiritual techniques (yoga, meditation, chakras, energy, law of attraction), (b) popular concepts (well-being, mindfulness, self-empowerment), (c) linguistic and media representations (social networks, inspirational literature), (d) hybrid lifestyles (blending traditional and Western teachings), and (e) psychological motivations (self-therapy, pursuit of success, escape from anxiety). Notably, many items recorded as «primary perceptions» are not direct internal narratives of adherents but are external and generalised representations of behaviours and signs.

Within secondary perceptions, five prominent themes emerged: epistemological critique, cultural analysis, theological judgment, constructive/localised engagement, and methodological critique of approaches. Qualitative analysis shows that theological and philosophical judgments were more prominent than sociological or psychological analyses. Some primary perceptions outlined in Dawson's framework, which did not appear in interviews, included former members' memories, media reports, and, most importantly, lived experiences of adherents. Similarly, secondary perceptions showed a notable scarcity of empirical analyses (psychological, sociological, or ethnographic).

Quantitative evidence (secondary quantification) also confirmed the dominance of secondary over primary perceptions. Based on the count of statements across 15 interviews, the average share of primary perceptions was approximately 41%, whereas secondary perceptions accounted for about 59%; in some interviews (with philosophical/theological backgrounds), secondary perceptions reached as high as 70%. Therefore, the quantitative conclusion is that secondary perceptions are predominant among Iranian scholars.

Conclusion

This study reveals that the representation of New Spirituality in the Iranian academic context is uneven: first, secondary perceptions quantitatively outweigh primary perceptions; second, these secondary perceptions are primarily theological and ideological, rather than grounded in empirical sociological or psychological analyses. Furthermore, primary perceptions often reflect external manifestations of the phenomenon rather than the internal narratives of adherents. This situation, which may be termed «over-theorisation,» suggests that future research should focus on strengthening field-based, ethnographic studies that include internal narratives (e.g., studies involving current and former members, and media reflections) to reduce the gap between lived experience and theoretical analysis and to reinforce evidence-based theoretical explanations.

Cite this article: Shakernejad, A. (2025). The Dominance of Theoretical Analysis over Empirical Description: Investigating 'Over-theorization' in the Study of New Spirituality. *Religions and Mysticism*, 58 (1), 227-249. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.
Authors retain the copyright and full publishing rights.
DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2025.398776.630640>

Article Type: Research Paper
Received: 21-Jul-2025
Received in revised form: 25-Aug-2025
Accepted: 13-Sep-2025
Published online: 20-Sep-2025

غلبه تحلیل نظری بر توصیف تجربی واکاوی «نظریه‌زدگی» در مطالعه معنویت‌گرایی نوظهور

احمد شاکر نژاد^۱

۱. استادیار، گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و ادیان، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه:
a_shakernejad@sbu.ac.ir

چکیده

این پژوهش به بررسی نحوه مواجهه صاحب‌نظران ایرانی با پدیده معنویت‌گرایی نوظهور پرداخته و با استفاده از روش تحلیل مضمون براون و کلارک، بر پایه ۱۵ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، مضامین اصلی را بازتولید و توسعه بخشیده است. تحلیل مصاحبه‌ها براساس چارچوب نظری لارن داوزون و با تکنیک میان برداشت‌های اولیه (توصیف‌های تجربی) و برداشت‌های ثانویه (تحلیل‌های نظری) انجام شده است. با این روش، مقاله می‌کوشد الگوها و مضامین کیفی را استخراج کند. البته سهم کمی هر دسته از مضامین نیز با استفاده از روش مکمل کمی‌سازی ثانویه شناسایی شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مضامین برداشت‌های اولیه شامل: ۱. تکنیک‌های معنوی، ۲. مفاهیم عامه‌پسند، ۳. بازنده‌های زبانی و رسانه‌ای، ۴. سبک‌های زندگی ترکیبی، و ۵. انگیزه‌های روانی هستند؛ و مضامین برداشت‌های ثانویه عبارتند از: ۱. نقد معرفت‌شناختی، ۲. تحلیل فرهنگی، ۳. داوری الهیاتی، ۴. مواجهه اجبایی و بومی، و ۵. نقد روش‌شناسی مواجهه. تحلیل یافته‌ها با تطبیق مضامین بر چارچوب نظری منتخب انجام شده است و نشان می‌دهد در نگاه صاحب‌نظران ایرانی، برداشت‌های ثانویه از نظر کمی و کیفی به طور محسوس بر برداشت‌های اولیه غلبه دارد. این وضعیت نشان‌دهنده نوعی «نظریه‌زدگی» است که ناشی از غلبه تفسیرهای الهیاتی، ایدئولوژیک و فلسفی بر شناخت پدیدارشناسانه از معنویت‌های نوظهور است. حتی برداشت‌های اولیه موجود نیز بازتاب تجربه زیسته و روایت درونی گروندگان نیست، بلکه بیشتر مبتنی بر جلوه‌های بیرونی پدیده شکل گرفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: معنویت‌گرایی نوظهور، تحلیل مضمون، برداشت اولیه، برداشت ثانویه، نظریه‌زدگی.

استناد: شاکر نژاد، احمد (۱۴۰۴). غلبه تحلیل نظری بر توصیف تجربی: واکاوی «نظریه‌زدگی» در مطالعه معنویت‌گرایی نوظهور. ادیان و عرفان، ۵۸ (۱)، ۲۴۹-۲۲۷.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
حق چاپ و حقوق نشر برای نویسندگان محفوظ است.

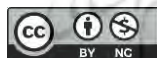
نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۳۰

بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۰۳ DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2025.398776.630640>

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲

انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹

مقدمه

در دهه‌های اخیر، معنویت‌گرایی نوظهور به‌مثابه یکی از مهمترین اشکال بازتعریف دین و زیست دینی، در ایران به‌طور محسوس گسترش یافته‌است (گمان، ۱۳۹۹: ۶؛ مرکز پژوهشی مینا، ۱۴۰۰: ۴۶-۴۷). این جریان که طیف متنوعی از تکنیک‌ها، آموزه‌ها، مفاهیم، و سبک‌های زندگی را شامل می‌شود، هم در ساحت تجربه کاربران و هم در سطح تحلیل نظری مورد توجه دین‌پژوهان قرار گرفته‌است. این پدیده یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های تحول دینی، فرهنگی و روان‌شناختی در جوامع مدرن و پسامدرن است که با نفوذی فراگیر، نه‌تنها عرصه‌های روان‌درمانی، سبک زندگی و بهداشت را متحول ساخته، بلکه مرزهای سنتی دین‌داری را نیز دستخوش بازتعریف کرده‌است (Carrette, 2005: 13-17). معنویت‌های نوظهور به‌گونه‌ای ظاهر شده‌اند که هرچند در برابر نهادهای رسمی دینی صف‌آرایی نمی‌کنند اما مستقل از آن‌ها عمل می‌کنند؛ به این شکل در اکثر موارد، کنشگران ترجیح می‌دهند خود را «معنوی» بنامند، نه «دیندار» یا «مذهبی» (Fuller, 2001: 5-6). برخی پژوهشگران پدیده را در قالب نظریه‌هایی مانند معنویت مصرفی (Carrette & King, 2005)، معنویت سکولار (Heelas, 1996) یا معنویت کالایی (Roof, 1999) تبیین کرده‌اند. اما آنچه عموم مردم از معنویت‌های نوظهور می‌بینند، تجربه می‌کنند و بر زبان می‌آورند این اصطلاحات و تعابیر نیست. در میان آثار موجود پژوهش‌های جیمز لوییس (Jame R. Lewis, 2005)، استیون سانکلیف (Steven J. Sutcliffe, 2003) و ولتر هنیگراف (Hanegraaff, W. J. 1996) بیش از همه به مشاهد مستقیم و درک اولیه از پدیده (یعنی آنچه مردم خود می‌بینند و تجربه می‌کنند) اهتمام داشته‌اند.

برای اینکه بتوانیم نگاه پژوهشگران ایرانی به پدیده معنویت نوظهور را بهتر درک کنیم مقاله حاضر به بررسی برداشت‌های اولیه (مبتنی بر تجربه عموم مردم) و ثانویه (مبتنی بر نگاه نظری محققان) در ایران می‌پردازد. این کار با تحلیل مضمون ۱۵ مصاحبه با متخصصان این حوزه مطالعاتی صورت می‌گیرد. با تفکیک میان داده‌های توصیفی (برداشت‌های اولیه) و تحلیل‌های نظری (برداشت‌های ثانویه)، مقاله می‌کوشد الگوهای کیفی، مضامین متداول و سهم کمی هر دسته را شناسایی کند. نتایج نشان می‌دهد که در میان اندیشمندان ایرانی، گرایش به تحلیل نظری رواج زیادی دارد و در میان انواع تحلیل نظری نیز داوری ارزشی غلبه یافته‌است. این وضعیت نوعی «نظریه‌زدگی»^۱ را بازتاب می‌دهد که موجب شده شناخت پدیدارشناسانه معنویت نوظهور تحت الشعاع تفسیرهای الهیاتی، ایدئولوژیک و فلسفی قرار گیرد و تمایل به تفسیر و داوری فلسفی، الهیاتی یا ایدئولوژیک از پدیده بر مشاهده مستقیم، توصیف دقیق و درک پدیدارشناسانه آن غالب شود.

1. Over-theorization.

پس مساله اصلی مقاله حاضر نحوه مواجهه محققان ایرانی با این پدیده است؛ یعنی اینکه چگونه آن را می‌بینند، تحلیل می‌کنند، یا درباره آن قضاوت می‌کنند. پرسش‌های پژوهش نیز چنین است: (۱) برداشت‌های اولیه و ثانویه محققان ایرانی از معنویت نوظهور چیست؟ (۲) ارتباط کمی و کیفی این دو دسته برداشت چگونه است؟ در خلال پاسخ به این سوالات است که سعی می‌شود بفهمیم چه نسبتی بین این دو دسته برداشت در ذهن محققان ایرانی وجود دارد.

انتخاب رویکرد تحلیل مضمون با تمایز برداشت‌های اولیه و ثانویه از این جهت اهمیت دارد که مطالعات پیشین در ایران، یا به شکل محدود به سطح تجارب زیسته پرداخته‌اند یا به سطح انتقادات نظری بسنده نموده‌اند. این رویکرد دو سطحی به ما امکان می‌دهد پیوندها و گسست‌ها و همچنین نوع ارتباط این دو سطح از مطالعه را آشکار کنیم؛ امری که در پژوهش‌های مشابه داخلی کمتر مورد توجه بوده است. بدین شکل، پژوهش حاضر تلاش می‌کند شکاف میان توصیف و تحلیل در تحقیقات مرتبط با معنویت‌های نوظهور در ایران را با روش کمی و کیفی نشان دهد.

در این مقاله، مفهوم «نظریه‌زدگی» به حالتی اشاره دارد که در آن پژوهشگران و تحلیلگران، پیش و پیش از توصیف بی‌واسطه و مشاهده‌محور یک پدیده، به تبیین‌های نظری، ارزشی یا ایدئولوژیک از آن می‌پردازند. در چنین وضعیتی، نوعی فاصله مفهومی یا انتزاعی میان تجربه زیسته و چارچوب نظری ایجاد می‌شود که موجب نادیده‌گرفتن زبان مردم و زیست‌جهان کاربران می‌شود. این حالت را می‌توان در سه شاخص اصلی شناخت: (۱) غلبه گزاره‌های تحلیلی یا الهیاتی بر گزاره‌های توصیفی؛ (۲) تقدم معناپردازی بر تجربه‌نگاری؛ و (۳) تمایل به دآوری مفهومی از طریق برچسب‌ها. این مفهوم سابقه‌ای در نقدهای کلاسیکی چون بلومر (۱۹۶۹)، دوسرتو (۱۹۸۴)، برگر و لاکمن (۱۹۶۶) دارد که به تحمیل چارچوب‌های تحلیلی بر زیست واقعی کنشگران واکنش نشان داده‌اند. ساتکلیف نیز در تبیین موج اول مطالعات معنویت نوظهور بیان می‌کند مطالعات کلی، فلسفی و بدون پشتوانه‌های تجربی مربوط به مطالعات اولیه این پدیده است که محققان غربی در موج دوم تلاش کردند از آن عبور کنند (Sutcliffe & Gilhus, 2014: 1-6). در میان پژوهشگران داخلی نیز به عنوان مثال میری و علی‌اصغری صدیقی (۱۳۹۱) در مقاله «علی شریعتی و پوزیتیویسم»، نشان داده‌اند که چگونه ورود دستگاه‌های تحلیلی بدون زمینه تجربی ممکن است باعث فاصله‌گرفتن از زیست واقعی مخاطب شود (۱۳۵-۱۲۸).

شاید مرتبط‌ترین دیدگاه به بحث حاضر مقاله مهرباب صادق‌نیا (۱۳۹۸) است. وی در مقاله‌ای با عنوان معنویت‌های نوظهور به‌مثابه مسأله‌ای جامعه‌شناختی مدعی است که مشکل پژوهش‌های ایرانی در زمینه معنویت جدید آن است که به جای درک پدیده از زاویه جامعه‌شناختی و به‌مثابه امری اجتماعی آن را به‌مثابه امری کلامی دیده‌اند. وی می‌گوید:

از آن‌جا که پاسخ هر امری باید با ماهیت آن سازگار باشد، امر اجتماعی را باید با رویکردی اجتماعی جواب داد... این در حالی است که مروری بر ادبیات فراهم‌آمده (بویژه) در حوزه‌های علمیه، نشان می‌دهد کسانی که در این سال‌ها برای فهم، بررسی و نقد این جنبش‌ها مقاله و کتاب تألیف کرده‌اند، این جنبش‌ها را بیشتر به‌مثابه فرقه‌های مذهبی و از همان زاویه کلامی بررسی کرده‌اند. (صادق‌نیا، ۱۳۹۸: ۳۱۰).

صادق‌نیا معتقد است که «آن‌ان رو به سیبیل تیراندازی نکرده‌اند و مواجهه‌درستی با این جنبش‌ها نداشته‌اند» (همان). هرچند ایده مقاله وی بسیار مرتبط با مقاله حاضر است اما از پشتوانه تجربی برخوردار نیست و مشخص نکرده‌است که ادعای خود را چگونه اثبات می‌کند. با این حال در مقاله حاضر بخشی از ادعای مقاله مذکور با روش تحلیل مضمون تأیید می‌شود اما پژوهش کیفی حاضر نشان می‌دهد که مشکل اصلی در کم توجهی به برداشت اولیه و فربه‌گی برداشت ثانویه است و نه لزوماً غلبه مطالعات کلامی. پس، مقاله حاضر با تحلیل نسبت برداشت‌های اولیه و ثانویه در مصاحبه با متخصصان، می‌کوشد نشان دهد که چگونه برداشت ثانویه در بسیاری موارد، به‌جای تکمیل برداشت اولیه، جایگزین آن شده و تصویری تحلیلی، اما بعضاً دور از واقعیت، از پدیده ارائه می‌دهند.

چارچوب نظری

مطالعات معنویت‌گرایی نوظهور یعنی مطالعاتی درباره پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی نوظهور در جهان که ابتدا تحت عنوان فرقه و بعد جنبش و در نهایت به عنوان فرهنگی به موازات یا در تقابل با دینداری رسمی شکل گرفته‌است. البته به جهت تنوع این جریان بهتر است آن را «معنویت‌گرایی‌های نوظهور» بنامیم (Heelas, 2008: 19). این پدیده در ایران نیز در اشکال گوناگونی ظهور یافته‌است. جلوه‌های متعدد آن شامل انرژی درمانی، هاله بینی، چاکرا درمانی، معنویت و موفقیت، معنویت پول، زندگی در لحظه، توسعه فردی و... است که به جهت شیوع آن تبدیل به یک واقعیت اجتماعی در ایران معاصر شده‌است.

فهم واقعیت اجتماعی نه با تئوری‌پردازی‌های از پیش مفروض، بلکه با بازسازی تجربه زیسته کنشگران ممکن می‌شود. تأکید بر تمایز میان مشاهدات اولیه و تبیین‌های ثانویه، امری شناخته‌شده در سنت‌های پدیدارشناختی، و در علوم مانند انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی است. در مطالعه جنبش‌ها و فرقه‌های جدید دینی و معنوی لارن داوزون بر تفکیک این دو نوع برداشت تأکید دارد. به گفته لارن داوزون اگر مظاهر اولیه پدیده را بدون تفسیر و تبیین نظری بشناسیم آن را برداشت اولیه می‌نامیم. برداشت اولیه در برابر برداشت ثانویه یعنی آن چیزی که در نگاه اول به یک پدیده می‌بینیم. به عنوان مثال، هنگامی که پژوهشگر دیدگاه‌های عموم کنشگران درباره «قانون جذب»، «ندای درونی»، «انرژی مثبت»، «چاکرا»، «یوگا» و «مدیتیشن» را چنانکه خودشان می‌گویند و تجربه می‌کنند را منسجم و قابل فهم می‌کند سطح برداشت‌های اولیه از پدیده را شکل داده‌است. برداشت‌های ثانویه

نگاهی از دریچه خاص و تعریف شده با مفروضات و مقاصد معین به یک پدیده است. گاهی این برداشت‌های ثانویه زاویه‌ای ناپیدا از یک پدیده را هویدا می‌کنند و گاهی نیز البته باعث گزتابی می‌شوند (داوسون، ۱۳۹۷: ۳۸-۵۳).

ثانویه بودن یک برداشت و غیرمستقیم بودن آن لزوماً آن را از درجه اعتبار ساقط نمی‌کند. اگر انسان‌ها به برداشت‌های اولیه خود درباره شکل زمین و نسبت آن با خورشید اکتفا می‌کردند، هیچ یک از مردمان امروز به گرد بودن زمین و یا چرخیدن آن به دور خورشید باور نداشتند. برداشت‌های ثانویه نکاتی را به ما یاد می‌دهند که از برداشت اولیه درباره پدیده به دست نمی‌آوریم. این برداشت‌ها یا نظریه‌ها در عین واقع‌نمایی، حتی ممکن است شامل گزاره‌هایی خلاف تجارب بی‌واسطه ما از پدیده یعنی خلاف برداشت‌های اولیه ما نیز باشند (کرایپ، ۱۳۸۸: ۱۸-۱۹). اما آنچه که باعث می‌شود یک نظریه اعتبار یابد ابتدای آن بر شواهد تجربی، قدرت تبیین‌گری و حل تعارضات برداشت اولیه و شفافیت در پیش‌فرض‌های نظری است و نه صرفاً حکایت و روایت مستقیم یک پدیده.

با توجه به انتخاب دیدگاه داوسون (۲۰۰۳) به عنوان چارچوب نظری بحث، مصادیق برداشت‌های اولیه و ثانویه از نظر وی در جدول زیر خلاصه کرده تا در تحلیل مضامین، راهنمای پژوهش باشد:

جدول ۱- دیدگاه لارن داوسون درباره مصادیق برداشت‌های اولیه و ثانویه

برداشت‌های ثانویه	برداشت‌های اولیه	
تحلیل‌های جامعه‌شناختی و روانشناختی، گزارش‌های رسانه‌ای، بیانیه‌های انجمن‌های ضد فرقه/مخالف، خاطرات و کتاب‌های اعضای سابق، تبلیغات و روایت‌های خود جنبش، گزارش جامعه‌شناسی درباره جنبش، تحلیل‌های رسانه‌ای (مثبت یا منفی)، دفاعیات و بیانیه‌های خود جنبش درباره خودش، نقدهای آکادمیک یا دینی علیه جنبش	اعمال و مناسک مذهبی و معنوی، تعالیم و ایدئولوژی داخلی، روابط و سلسله مراتب درون‌گروهی، تجربیات شخصی اعضا، برخوردهای روزمره با جامعه بیرون، نگاه یک تازه‌وارد به جنبش، تجربه رهبران کهنه‌کار، برداشت اعضا در تعامل روزمره، تفاوت ادراک اعضا با غیرعضوها	مصادیق
بازتاب بازنمایی شده و برساخته واقعیت اجتماعی (discourse)	بازتاب زیسته و درونی واقعیت اجتماعی (lived experience)	ویژگی مشترک

برداشت‌های اولیه که به دیدگاه درون‌گروهی و واقعیت زیسته اعضای جنبش اشاره دارند مصادیق آن شامل اعمال و مناسک مذهبی و معنوی، تعالیم و ایدئولوژی داخلی، روابط و سلسله‌مراتب درون‌گی، تجربیات شخصی اعضا، تعاملات روزمره با جامعه بیرون، نگاه تازه‌وارد، تجربه رهبران کهنه‌کار، و ادراک اعضا در تعاملات روزمره می‌شود. در مقابل، برداشت‌های ثانویه شامل تفسیرها و تحلیل‌های بیرونی است که از خارج بر جنبش تحمیل می‌شوند؛ از جمله تحلیل‌های جامعه‌شناختی و

روان‌شناختی، گزارش‌های رسانه‌ای، بیانیه‌های انجمن‌های ضد فرقه، خاطرات اعضای سابق، تبلیغات خود جنبش، و نقدهای آکادمیک یا دینی. با توسعه این مصادیق و یافتن مثال‌های عینی برای آن‌ها می‌تواند چارچوب نظری مناسبی برای پاسخ به سوال تحقیق در دست داشت. به کمک منابع دایره‌المعارفی می‌توان مثال‌ها یا مصادیقی عینی برای دو دسته برداشت فوق یافت. در پژوهش حاضر برای توسعه چارچوب نظری داوسون و یافتن مثال‌های عینی از دایره‌المعارف جنبش‌های نوظهور دینی اثر پیتر کلارک (Clarke, 2004) و دایره‌المعارف نحله‌ها، فرقه‌ها و ادیان جدید از جیمز لويس (Lewis, 2001) و کتاب کیش‌ها اثر جیمز لويس (Lewis, 2005) استفاده شد. مفاهیم نظری چون معنویت مصرفی، معنویت کالایی، معنویت جست‌وجوگر، معنویت سکولار، معنویت ترقی‌خواه، شرقی‌سازی معنویت، روان‌شناسی معنویت، خود-دین، شیلائیسم، بیری کولاژ معنوی و... مثال‌هایی از برداشت‌های ثانویه از پدیده هستند. یوگا، قانون جذب، انرژی مثبت، مدیتیشن، شعور کیهانی، ندای درونی، خلاقیت معنوی، هوش معنوی، تجسم خلاق، زندگی در حال، خدای درون، کنترل ذهن، توسعه فردی، شکوفایی، شفایابی را نیز می‌توان مثال‌هایی عینی از برداشت‌های اولیه به حساب آورد که با چارچوب نظری داوسون هماهنگ است (Dawson, 2003: 7-8).

روش‌شناسی

مطالعه حاضر یک پژوهش کیفی با رویکرد تحلیل مضمون² است. این روش که توسط براون و کلارک (2006) بسط داده شد، به‌ویژه برای فهم معنای اموری که در بافت‌های اجتماعی و فرهنگی متنوع بروز می‌کنند، روشی مناسب و منعطف به‌شمار می‌رود. پس نوع پژوهش کیفی است و ابزار گردآوری داده‌ها، ۱۵ مصاحبه با اساتید و پژوهشگران حوزه معنویت‌های نوظهور در ایران است. سوالات مصاحبه نیمه ساخت‌یافته است و عبارتند از:

۱. گونه‌های معنویت نوظهور در جهان و ایران چیست؟
 ۲. عوامل و زمینه‌های پیدایش معنویت‌های نوظهور در ایران کدام است؟
 ۳. شاخصه‌ها، مؤلفه‌ها و آموزه‌های مشترک در معنویت‌های نوظهور چیست؟
 ۴. معنویت‌های نوظهور چه نسبتی با معنویت دینی دارد؟
 ۵. چه نقدهایی بر معنویت‌های نوظهور در ایران وارد است و این پدیده چه آسیب‌ها و مشکلاتی در جامعه ایجاد می‌کند؟
 ۶. آسیب‌های موجود در شیوه‌های مواجهه با معنویت‌های نوظهور چیست و چه راهکارهایی برای پرهیز از این آسیب‌ها وجود دارد؟
- قبل از اجرای مصاحبه‌ها، سوالات مربوطه با چهار نفر از صاحب‌نظران درمیان گذاشته شد و اصلاحاتی در آن‌ها صورت گرفت. البته در ابتدای هر مصاحبه دغدغه‌های علمی مصاحبه‌شونده و ارتباط این

2. Thematic Analysis.

دغدغه با مساله معنویت‌های نوظهور نیز در قالب یک سوال پرسیده شده است. این سوال مقدماتی برای تبیین بهتر جواب‌ها مفید است. از شش سوال طرح شده، سه سوال ناظر به برداشت اولیه است و سه سوال ناظر به برداشت ثانویه. از سه سوال ناظر به برداشت ثانویه یک سوال جنبه توصیفی داشته و دو سوال جنبه تحلیلی و انتقادی. این سوالات در هنگام اجرا به نحوی پرسیده شده است که توازنی بین جنبه توصیف و تحلیل از سوی مصاحبه‌گر ایجاد شود. مصاحبه‌های در سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ انجام شده است.

از لحاظ دامنه مکانی اساتید از دو شهر قم و تهران انتخاب شده‌اند. نمونه‌گیری به شیوه غیراحتمالی هدفمند و مبتنی بر معیار است. معیار انتخاب نیز چنین است که مصاحبه شونده غیر از آنکه هیات علمی دانشگاه است حداقل یک کتاب و دو مقاله در این زمینه دارد. در صورت نداشتن کتاب، داشتن حداقل پنج مقاله علمی پژوهشی در زمینه معنویت‌گرایی نوظهور معیار ورود به دامنه مصاحبه بوده است. با این معیار فقط متخصصان معنویت‌های نوظهور وارد دامنه این پژوهش شده‌اند. مصاحبه‌ها تا مورد ۱۲ به سطح اشباع رسید اما برای افزودن به دقت پژوهش و اطمینان از یافته‌ها سه مصاحبه دیگر نیز انجام شد و جمعاً ۱۵ مصاحبه مبنای گزارش پژوهش قرار گرفت.

هرچند روش این تحقیق یعنی روش تحلیل مضمون یک روش کیفی است اما تکنیکی مکمل در این پژوهش به کار رفته است که به آن تکنیک «کمی‌سازی ثانویه»^۳ اطلاق می‌شود. از این تکنیک برای سنجش درصدی برداشت‌ها استفاده می‌شود تا داده‌های کیفی به کمی تبدیل شود (Onwuegbuzie & Leech, 2007). با کمک این تکنیک مکمل، شمارش و درصدبندی تعداد گزاره‌های هر دسته در هر مصاحبه انجام می‌شود تا درک بهتری از نسبت این دو دسته یعنی برداشت‌های اولیه (توصیفی، تجربی، مردمی) و برداشت‌های ثانویه (تحلیلی، نظری، ارزشی) نیز به دست آید. این درصدها به روش برشماری گزاره‌ها و کدهای معنا دار در هر مصاحبه، و دسته‌بندی آن‌ها در دو ساحت «اولیه» و «ثانویه» استخراج شدند. این تکنیک در تحلیل مضمون برای روشن‌سازی میزان حضور «زبان مردم» در برابر «زبان نظر» به کار می‌رود و به پژوهشگر امکان می‌دهد الگوهای گفتمانی را از حیث کمی نیز ارزیابی کند، بی‌آنکه تفسیر کیفی تضعیف شود.

در این روش، واحد تحلیل عبارت است از گزاره‌های معنا دار؛ یعنی هر جمله یا بند مستقلاً که حامل یک معنا، توصیف یا تحلیل مشخص از پدیده معنویت‌گرایی جدید باشد تحلیل شده است. شیوه کار نیز چنین است: پس از مطالعه کامل هر مصاحبه مکتوب، گزاره‌های معنا دار استخراج و بر اساس ساختار دوسون طبقه‌بندی شدند. برای اعتبارسنجی داده‌ها و دقت در اختصاص کدها، از معیار کلاسیک بررسی کدها با همکار پژوهشی^۴ استفاده شد. به این شکل واقع‌نمایی سه نمونه از کدگذاری مصاحبه‌ها توسط دو محقق، از محققان خارج از دامنه پژوهش، ارزیابی و تایید شد.

3. Secondary Quantization.

4. peer debriefing

پس از کدگذاری براساس چارچوب نظری منتخب، مجموع برداشت‌های اولیه و ثانویه در هر مصاحبه شمارش و درصد هر یک نسبت به کل، در جدول مربوطه گزارش شد. به‌عنوان مثال، در مصاحبه با فعالی، از مجموع ۲۰ گزاره معنادار، ۸ مورد (۴۰ درصد) در دسته برداشت اولیه، و ۱۲ مورد (۶۰ درصد) در دسته برداشت ثانویه قرار گرفت. این روش به پژوهشگر امکان داد بدون خروج از رویکرد کیفی، از ابزار توصیف عددی برای تقویت شفافیت تحلیلی استفاده کند و نسبت میان دو سطح برداشت را در سطح الگوهای گفتمانی روشن سازد. لازم به ذکر است که هدف از کمی‌سازی، ارائه عدد قطعی یا مدل آماری نیست، بلکه هدف تقویت مقایسه و ارزیابی الگوها در فضای کیفی است.

یافته‌ها و بحث

مضمون همان درون‌مایه یا پیام اصلی یک متن است که تکرار می‌شود و اطلاعات مهمی از متن به محقق می‌دهد که مرتبط با سوالات پژوهشی است. همان‌طور که اشاره شد روش تحلیل مضمون ابزاری برای تحلیل حجم محدودی از داده‌هاست تا الگوی معنای درونی آن‌ها کشف شود. عمدتاً تحلیل مضمون برای تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه استفاده می‌شود (خنیفیر، مسلمی، ۱۴۰۲، ۵۳). هدف از یک بررسی با روش تحلیل مضمون اشکار سازی مضامین مشهود و مکنون است (همان، ۵۷) در متن مصاحبه‌هاست. گاهی برای اجرای این روش به شکل استقرایی (داده بنیاد) و گاهی به شکل قیاسی (نظریه بنیاد) عمل می‌شود. در روش قیاسی چارچوب نظری اهمیت ویژه‌ای دارد زیرا آن چارچوب نقش راهنما را ایفا می‌کند و کدها براساس نظریه مشخصی علامت زنی و انتخاب می‌شوند. همان‌طور که اشاره شد، در این مقاله چارچوب نظری که براساس آن کدزنی انجام شده است دیدگاه لارن داوسون درباره تمایز برداشت اولیه و برداشت ثانویه است که در ارتباط با معنویت‌های نوظهور ارایه شده است. این دیدگاه خود ناشی از نگاهی پدیدارشناختی و ایجاد تمایز بین درک معنویت‌گرایان نوظهور از اعمال، رفتار و عقاید خود و درک محققان از این امور است. با توجه به نکات فوق نمونه‌گیری با حجم کم انجام و مصاحبه‌ها به شیوه بیان شده اجرا شد. روش کدزنی و تحلیل مضمون پروان و کلارک در این پژوهش به سه مرحله کلان تبدیل شد: ۱. تجزیه و توصیف متن، ۲. تحلیل و تفسیر متن و ۳. ادغام و یکپارچه سازی. عناوین این سه مرحله در جداول کدزنی به ترتیب چنین است: ۱. کدگذاری اولیه، ۲. مضامین اولیه ۳. مفهوم سازی (شرح). مضامین نهایی حاصل بازخوانی مضامین اولیه با کمک مفهوم‌سازی مربوطه و در نهایت در کنار هم چیدن موارد مشترک است. پس اول براساس تجزیه و توصیف متن به آن کد اولیه اختصاص می‌یابد و سپس با نگاهی عمیق‌تر براساس تحلیل و تفسیر متن (خصوصاً از دریچه تمایز برداشت اولیه و ثانویه) کد تفسیری یا مضمون اولیه خلق می‌شود. در مرحله سوم یعنی رسیدن به مضمون ممکن است شتابزدگی پیش آمده و کدهای گزینشی همان مضامین تلقی شوند. پس با وارد ساختن ستونی به اسم «مفهوم سازی» تلاش شد، فرآیند

رسیدن به مضامین شمرده و با تأمل بیشتری طی شود. این مراحل روی متن هر ۱۵ مصاحبه اجرا شد تا مضامین پرتکرار در دو سطح برداشت اولیه و برداشت ثانویه به تفکیک استخراج شود. برای آشنایی بیشتر خواننده با فرایند اجرا، سه مورد از این مصاحبه‌ها به عنوان نمونه به همراه جدول کدگذاری ارائه می‌شود.

نمونه اول: تحلیل مصاحبه محمدتقی فعالی

زمینه تخصصی مصاحبه شونده فلسفه دین، عرفان تطبیقی، معرفت‌شناسی دینی، معنویت‌های نوظهور است و آثار مرتبط ایشان با موضوع مورد بحث عبارتند از: کتب آفتاب و سایه‌ها، نگرشی بر آراء کریشنا مورتی، تجربه دینی و مکاشفه دینی، نحله‌ها، فرقه‌ها و نمادها. براساس مراحل تحلیل مضمون، برداشت‌های اولیه (زبان مردم، تجربه زیسته، نمونه‌های عینی) به دست آمده از مصاحبه ایشان در جداول زیر ارائه شده است:

جدول ۲- برداشت اولیه (فعال)

متن	کد اولیه	مضمون اولیه	مفهوم‌سازی (شرح)
آنها که از روش چاکرادرمانی استفاده می‌کنند مثل یوگا، آن‌ها که از روش ریاضت بهره می‌برند نظیر آیین جین، آنان که از روش انرژی کیهانی استفاده می‌کنند مثل عرفان کیهانی و آن‌ها که از مواد مخدر و جادو استفاده می‌کنند، مانند عرفان سرخپوستی.	تکنیک‌ها	تجربه عینی	توصیف محتوایی
بسیاری از عرفان‌های نوظهور از زبان ساده و روزمره استفاده می‌کنند تا برای همگان قابل فهم باشند. آنان معمولاً در ادبیات خود واژه‌های تخصصی را به کار نمی‌برند. آن‌ها در گفته‌ها و نوشته‌هایشان از حکایت و قصه‌ها زیاد بهره می‌برند و بسیار ماهرانه از آن‌ها نتایجی می‌گیرند که مورد نظر آنهاست. رسانه‌های جمعی به خصوص شبکه‌های اجتماعی - موبایلی در گسترش این پدیده نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کنند.	زبان ساده، حکایت، قصه	سبک ترویج	بازنمایی شیوه‌های نشر
آنها معمولاً نیازها و رنج‌های بشر را نیک می‌شناسند و با توجه به خلأها و آلام انسانی مطالب خود را ارائه می‌دهند. یکی از مهم‌ترین عوامل جذابیت در عرفان‌های نوپدید، کاربردی بودن آنهاست. آن‌ها معمولاً برای رفع نیازهای مختلف بشر راهکار و برنامه محسوس ارائه می‌کنند. هاضمه خلاء، تاریخی ایران سراسر عرفان و معنویت است؛ لذا روحیه ایرانی عرفان، حقیقت و معنویت را به خوبی دریافت می‌کند.	رنج، آلام، خلاء، کاربرد	سبک القاء	توصیف ویژگی روانی اجتماعی گفتمان معنویت نوظهور

همچنین برداشت‌های ثانویه در مصاحبه ایشان که نشان‌دهند تحلیل فلسفی، نقد معرفت‌شناختی، ارزیابی راهبردی از پدیده است به شکل زیر قابل ارائه است:

جدول ۳- برداشت‌های ثانویه (فعال)

مفهوم‌سازی (شرح)	مضمون اولیه	کد اولیه	متن
نقد عدم بنیان و خاستگاه معتبر	تحلیل معرفتی	وارداتی و بی‌مینا	امروزه از یک‌سو با عرفان‌های وارداتی چه از شرق به نام کریشنا، رام‌الله و سای‌بابا و چه از غرب به نام عرفان مسیحیت و عرفان سرخ‌پوستی و عرفان یهود مواجه‌ایم که جوانان ما را به سمت خود می‌کشند... این تلاش‌های وسیع و فزاینده باید پاسخی در خور یابد و مواضعی متین، عالمانه و منطقی را در پی داشته باشد
پیشنهاد بازتعریف معنویت اسلامی برای مواجهه فعال با معنویت نوین	راهبرد ایجابی	بازسازی معنویت اصیل	به اعتقاد بنده بهترین روش برای مواجهه با عرفان‌های نوظهور ارائه معنویت سالم و کاربردی برگرفته از آیات، احادیث، سیره و ادعیه به صورت ایجابی می‌باشد.
تبیین تفاوت بنیادین با عرفان سنتی	تحلیل هستی‌شناسی	تقابل عرفان و معنویت مصرفی	در دوره‌ای که «تهاجم فرهنگی» و تأثیر فرهنگ غربی انسان عصر ما را دائم بر گرایش‌های اهریمنی و ضدانسانی وسوسه می‌کند و ذهن وی را از توجه به آنچه در ماوراء است غافل و منصرف می‌سازد، طرح مباحث عرفانی می‌تواند مایه خرسندی و تسلی گردد و انسان ره‌گم‌کرده دنیای ما را از خذلان و وانهادگی یأس‌آمیز برهاند و به افق‌های روشن‌تر و وسیع‌تر انسانیت سوق دهد. البته تفاهم درست با حقائق عرفان در گرو آشنائی با رموز و اشارات سالکان راستین راه و فهم دقائق اصطلاحات آن‌ها خواهد بود.

در تفسیر مضامین مستخرج می‌توان چنین گفت که محمدتقی فعالی با ترکیب دانش عرفانی، فلسفی و تجربه میدانی، تصویری توصیفی-تحلیلی از پدیده معنویت نوظهور در ایران ارائه می‌دهد. وی در عین تأکید بر خطرهای این جریان‌ها برای تفکر دینی، بر لزوم بازآفرینی معنویت اسلامی به‌مثابه راهکار ایجابی نیز تأکید دارد. بطور کلی وی در سطح برداشت اولیه به مضامین احساسی، عاطفی و با تکنیک‌هایی که جایگزین عرفان اسلامی هستند پرداخته و در سطح برداشت ثانویه نیز بیشتر به نقد معرفت‌شناختی از دریچه عرفان اسلامی توجه داشته‌است. به عبارت دیگر فعالی ماهیت اصلی این

پدیده را امری عرفانی دانسته که چون به شکل ایجابی عرفان اسلامی بازخوانی نشده این نوع عرفان رواج یافته است.

نمونه دوم: تحلیل مصاحبه بهزاد حمیدیه

بهزاد حمیدیه از متخصصان مطالعات معنویت و عضو هیئت علمی دانشگاه تهران است و زمینه فعالیت دانشگاهی وی عبارت است از: ادیان خاور دور، دین‌شناسی تطبیقی، جنبش‌های نوظهور معنوی. تألیفات اصلی حمیدیه در این زمینه چنین است: معنویت در سید مصرف، جنبش‌های نوظهور دینی و هویت ملی، شاخص‌ها و نماگرهای معنویت اصیل اسلامی. با تحلیل مضمون مصاحبه صورت‌گرفته از ایشان در سطح برداشت اولیه یعنی اشاره ایشان به پدیده از زبان مردم، تجربه زیسته، نمونه‌های عینی می‌توان جدول زیر را ارائه داد:

جدول ۴- برداشت‌های اولیه (حمیدیه)

متن	کد اولیه	مضمون اولیه	مفهوم سازی (شرح)
انرژی کیهانی و مراقبه دو واژه بسیار رایج در میان آنهاست. چاکرا، هاله، چشم سوم، روشن‌بینی، تفکر نو، آرامش، خلاقیت و کلمات و مفاهیمی از این دست را هم می‌توان به عنوان ویژگی‌های کمابیش مشترک برشمرد. البته شاخصه مشترک به نظرم آن است که همه این معنویت‌ها در تلاش‌اند تا حداکثر سازگاری را با دنیای پست مدرن و خواست‌های انسان‌های پست مدرن داشته باشند.	تکنیک‌ها	تجربه زیسته	توصیف رفتار کاربران ایرانی در مصرف معنویت به سبک سازگار با شرایط پست مدرن
مطالبات انسان‌های پست مدرن غالباً امور اینجایی - اکنونی است و بیشتر احساسی است ... انسان‌های پست مدرن چندان حوصله موعظه، بیانات فلسفی و متافیزیکی عریض و طویل را ندارند ... خلاصه بگویم دنبال «حال کردن» با معنویات هستند	گرایشات و تمایلات	دغدغه‌های دم‌دستی، ارضای آنی و فوری	توصیف گرایشات معنویت‌های نوظهور
سبک زندگی‌ها را بدون قدرت نظامی، تانک و بمباران طوری تغییر داده‌اند که ما با طوع و رغبت به سراغ کالا، بلکه فکر و ایده آمریکایی می‌رویم. مگر امروزه سریال‌ها در شبکه‌های ماهواره‌ای، حتی فیلم‌های ما در شبکه توزیع خانگی یا حتی باید بگویم روح کلی حاکم بر برخی برنامه‌های رسانه ملی چنین نیست؟	تبلیغ و رسانه	سبک ترویج	اشاره به بستر گسترش این آموزه‌ها و ارتباط با سبک زندگی

این بخش‌ها به سطح مشاهده و توصیف رفتار کاربران و محتوای آموزه‌ها تعلق دارند و مصداق روشنی از برداشت اولیه‌اند. اما در سطح دوم یعنی برداشت‌های ثانویه که در واقع تحلیل مفهومی، فرهنگی و راهبردی است نتایج به شکل زیر قابل ارایه است:

جدول ۵- برداشت‌های ثانویه (حمیدیه)

متن	کد اولیه	مضمون اولیه	مفهوم سازی (شرح)
این معنویت‌ها و این گرایش‌ها معنوی نوین برآمده از احساس‌جویی، رازورزی، مسرت‌خواهی و حتی ماجراجویی سطحی انسان است. گرایش‌هایی سطحی که جامعه مصرفی معاصر آن را برای انسان به ارمغان آورده‌است.	مصرف معنوی	تحلیل فرهنگی و اجتماعی	تبیین جامعه‌شناختی از پیوند معنویت با سبک زندگی مدرن
آنچنان تند و کوبنده، این گروه‌ها را رد می‌کنیم که فقط مسجیدی‌ها و هیئتی‌ها، از نقد ما خوششان می‌آید.	شیوه نقد	نقد روش مواجهه	هشدار نسبت به پیامدهای نقد هیجانی و بی‌مطالعه
مسأله معنویت، امری بسیار ظریف است. معنویت سکولار حق و باطل را با هم ادغام می‌کند. اگر باطل محض بود که کارمان راحت بود. ما در نقدهایمان به نقاط مثبت معنویت نوظهور توجه نمی‌کنیم. چرا این معنویت‌ها توجه تعداد زیادی را به خود جلب می‌کنند؟ ... بر اساس تنوع عضوگیری و تنوع فعالیت می‌توان دسته‌بندی‌هایی را برای گروه‌های مزبور ارائه کرد.	تفاوت و تنوع جریان‌ها	روش‌شناسی نقد	دعوت به مواجهه تحلیل‌محور و طبقه‌بندی‌شده

مصاحبه حمیدیه نگاهی متوازن و غیرهیجانی به پدیده معنویت نوظهور دارد. او با تأکید بر تحلیل ساختار اجتماعی و فرهنگی این پدیده، در کنار توصیف تجربیات زیسته کاربران ایرانی، هم زمینه‌های تحقیق مردم‌نگارانه (برداشت اولیه) را فراهم می‌کند و هم بستر تحلیل نظری، مفهومی و سیاست‌گذاری (برداشت ثانویه) را تقویت می‌نماید.

نمونه سوم: تحلیل مصاحبه محمد جعفری

محمد جعفری عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره) است و زمینه تخصصی وی کلام جدید و همچنین معنویت دینی و سکولار است. برداشت اولیه یعنی نگاه به پدیده از دیدگاه مردم، تجربه‌گران و اشاره به نمونه‌های عینی در مصاحبه ایشان وجود دارد و می‌توان آن‌ها را در سه

مقوله اشاره به تکنیک‌ها، سبک ارتباطی و تعامل رسانه‌ای قرار داد. موارد به دست آمده از مصاحبه ایشان در سطح اول یعنی در سطح برداشت اولیه را می‌توان به شکل زیر ارایه کرد:

جدول ۶- برداشت اولیه (جعفری)

متن	کد اولیه	مضمون اولیه	مفهوم سازی (شرح)
قالب ورزش‌های فکری و روانی نظیر یوگا، کتاب‌های تکنولوژی ذهن و عشق درمانی، فیلم‌های مستند و سینمایی، موسیقی، انرژی درمانی، هیپنوتیزم و ژمان‌های بی‌سروته که در آن جادو و خرافه تقدیس می‌گردد	مفاهیم و تکنیک‌ها	توصیف عینی	اشاره به واژگان رایج و محتوای واقعی دوره‌های معنویت نو
در فرقه‌های دروغین و بی‌محتوایی که با رنگ و لعاب‌های امروزی پسند بروز و ظهور یافته‌اند، یک هدف دنبال می‌شود و آن اصالت لذت به اسم معنویت و معناگرایی است.	سبک ارتباط	زبان تجربی	زبان ارتباطی و شعارهای عام‌پسند رایج در گفتمان نوین
آن چه ما با آن در داخل کشور مواجهیم، معنویت داستان‌واره و ژمانی و ادبی و نیز معنویت‌های روان‌شناختی و فراروان‌شناختی است که بعضاً در قالب نشست‌ها و کارگاه‌هایی هم تدریس و ترویج می‌شود که البته در طی ۲۰ سال اخیر تأثیرات خود را در جامعه خصوصاً فضای فکری - فرهنگی جوانان آشکار نموده‌است.	نحوه ایجاد ارتباط	بازنمایی فرهنگی	بروز در قالب کالاهای فرهنگی

اما مصاحبه شونده در سطح برداشت‌های ثانویه یعنی تحلیل مفهومی، فلسفی، کلامی و همچنین برداشت‌های نظری از پدیده، تمرکز بیشتری داشته‌است و به لایه‌های معرفتی و فلسفی توجه کرده و نقدهایی الهیاتی ارایه می‌کند. این سطح از تحلیل را می‌توان به شکل زیر کدگذاری و ارایه کرد:

جدول ۷- برداشت ثانویه (جعفری)

مفهوم سازی (شرح)	مضمون اولیه	کد اولیه	متن
ضعف مبانی و لوازم فکری	تحلیل معرفتی	مشکل درمبانی معرفتی	این معنویت‌ها هم از نظر معرفتی دچار مشکل و ضعف جدی‌اند و هم از بُعد اجتماعی و فرهنگی آسیب‌های جدی را وارد می‌نمایند. تخصص من در عرصه اول است که در نوشته‌هایم به ضعف مبانی و نیز لوازم فکری این عرفان‌ها خصوصاً در عرصه مباحث فلسفی و اندیشه‌ای پرداخته‌ام
تمایز میان کارکردهای مثبت و منفی این جریان‌ها	تحلیل کارآمدی	بررسی ثمربخشی‌ها به شکل واقعی	همان گونه که گفتم این معنویت‌ها بر روی ثمربخشی خودشان خصوصاً در بُعد روان‌شناختی تأکید می‌کنند. ما هم دقیقاً باید همین موارد را روی میز بگذاریم و با تأملات روان‌شناختی و جامعه‌شناختی ببینیم تا چه حد اینها شعار داده‌اند و احیاناً در کجا توفیق کسب کرده‌اند
ارزیابی نهایی بر مبنای ارزش‌های کلام اسلامی	آسیب‌شناسی دینی	داوری ارزشی	این سؤالات هم برای فیلسوف دین بحث برانگیز است و هم برای اندیشمندان کلام جدید دغدغه برانگیز؛ خصوصاً متکلمان که باید در این جا از هویت و کارآمدی معنویت‌دینی دفاعی جانانه نمایند

مصاحبه جعفری، همانند مصاحبه فعالی، بر پایه نوعی گفتمان انتقادی نسبت به معنویت‌های نوظهور شکل گرفته است. اما به جای نقد از دریچه عرفان اسلامی بخش عمده آن تحلیل‌های فلسفی و معرفت‌شناختی از پدیده است؛ با این حال در خلال این داوری‌ها، توصیف‌هایی از محتوا، زبان، تکنیک‌ها، و شیوه بازنمایی در رسانه‌ها ارائه شده که به روشنی مصداق برداشت اولیه‌اند و می‌توانند در مطالعه تجربی این پدیده استخراج و صورت‌بندی شوند.

مقایسه سهم برداشت‌های اولیه و ثانویه در مصاحبه‌ها

همان‌طور که در بحث روش تحقیق بیان شد به عنوان مکمل روش تحلیل مضمون و برای ارایه درکی بهتر از نسبت برداشت‌های اولیه به برداشت‌های ثانویه داده‌های تحقیق کمی‌سازی شد. براساس این روش، همان‌طور که در خلال تحلیل مضمون به اجمال مشخص شده بود، توجه متخصصان به برداشت‌های ثانویه بیشتر از برداشت‌های اولیه است. علاوه بر این سهم برداشت‌های ثانویه با رویکردهای الهیاتی در این میان بیشتر است:

جدول ۸- کمی سازی یافته‌ها

ردیف	نام مصاحبه‌شونده	برداشت اولیه	برداشت ثانویه
۱	مسعود آذربایجانی	۳۵٪	۶۵٪
۲	محمد جعفری	۳۰٪	۷۰٪
۳	محمدجواد رودگر	۳۰٪	۷۰٪
۴	هادی وکیلی	۴۰٪	۶۰٪
۵	محمدحسن یعقوبیان	۴۰٪	۶۰٪
۶	وحید سهرابی‌فر	۴۰٪	۶۰٪
۷	حمیدرضا مظاهری‌سیف	۴۰٪	۶۰٪
۸	احمد حسین شریفی	۴۰٪	۶۰٪
۹	باقر طالبی‌دارابی	۴۰٪	۶۰٪
۱۰	صدیقه رضانی	۵۰٪	۵۰٪
۱۱	محمد مسعود سعیدی	۴۰٪	۶۰٪
۱۲	محمدتقی فعالی	۴۰٪	۶۰٪
۱۳	بهزاد حمیدیه	۴۵٪	۵۵٪
۱۴	سید احمد غفاری	۴۰٪	۶۰٪
۱۵	عبدالحسین خسروپناه	۴۰٪	۶۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که میانگین برداشت‌های اولیه از میانگین برداشت‌های ثانویه کمتر است. نسبت برداشت‌های اولیه به ثانویه ۴۰٪. ۶۷ درصد (۶۱۰ تقسیم بر ۱۵) به ۵۹٪. ۳۳ درصد (۸۹۰ تقسیم بر ۱۵) است. این نشان می‌دهد که برداشت‌های ثانویه به برداشت‌های اولیه غلبه یافته‌اند. البته سهم برداشت‌های ثانویه در میان صاحب‌نظرانی که پس‌زمینه مطالعاتی آن‌ها الهیات یا فلسفه بوده بیش از کسانی که پس‌زمینه مطالعات ادیان یا جامعه‌شناسی داشته‌اند.

تحلیل مضمون

همان‌طور که گفته شد، تحلیل داده‌های این پژوهش بر اساس تمایز میان دو سطح «برداشت‌های اولیه» و «برداشت‌های ثانویه» سامان یافته است. این تمایز به ما امکان می‌دهد تا همزمان دو سطح متفاوت از معناسازی را شناسایی و مقایسه کنیم: سطحی که از درون تجربه زیسته شکل گرفته و سطحی که در قالب تحلیل و داوری براساس یک گفتمان بروز می‌یابد. کدها و مضامین استخراج‌شده بر مبنای این تمایز مرتب شده‌اند. بدین ترتیب، هر مضمون یا به‌عنوان بازتابی از تجربه‌های زیسته کنشگران (برداشت‌های اولیه)، یا در سطحی فراتر، به‌عنوان تبیین و نقد نظری، الهیاتی یا اجتماعی از همان پدیده‌ها (برداشت‌های ثانویه) طبقه‌بندی شده‌است.

این دو دسته برداشت به عنوان دو سطح مستقل (سطح تجربه و سطح تفسیر) فرض شده‌اند و بعد از طی فرآیند کدزنی، در مرحله تجمیع یافته‌ها و همچنین ادغام و یکپارچه‌سازی آن‌ها مضامین پرکاربرد مربوط به برداشت‌های اولیه به شکل زیر به دست آمده‌است:

جدول ۹- مضامین برداشت‌های اولیه

مضمون	کدهای مربوطه
تکنیک‌های معنوی	یوگا، مدیتیشن، چاکرا، انرژی، قانون جذب
مفاهیم عامه‌پسند	حال خوب، آرامش، ذهن آگاهی، خودباوری
بازنمودهای زبانی و رسانه‌ای	ادبیات داستانی، شبکه‌های اجتماعی، موسیقی، تصاویر الهام‌بخش
سبک‌های زندگی ترکیبی	ترکیب عرفان سنتی و آموزه‌های غربی
انگیزه‌های روانی	خوددرمانی، موفقیت، فرار از اضطراب

همچنین مضامین مربوط به برداشت‌های ثانویه نیز به این شکل قابل ارایه است:

جدول ۱۰- مضامین برداشت‌های ثانویه

مضمون	کدهای مربوطه
نقد معرفت‌شناختی	قطع ارتباط با وحی، بی‌مبنایی، نسبی‌گرایی
تحلیل فرهنگی	معنویت به‌مثابه سبک زندگی سکولار یا واکنش به بحران مدرنیته
داوری الهیاتی	التقاط، بدعت، معنویت بدون خدا
مواجهه ایجابی (ارایه مدل بومی)	ارائه معنویت اسلامی بومی به‌جای معنویت نوظهور
نقد روش‌شناسی مواجهه	نقد سلبی، عدم گونه‌شناسی، ترویج ناخواسته پدیده از طریق نقد

همان‌طور که در بخش چارچوب نظری بیان شد مطابق با دیدگاه داسون، برداشت‌های ثانویه شامل طیف گسترده‌ای از رویکردهاست؛ از جمله تحلیل‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، گزارش‌های رسانه‌ای، بیانیه‌های انجمن‌های ضدفرقه/مخالف، خاطرات و کتاب‌های اعضای سابق، تبلیغات و روایت‌های خود جنبش، گزارش‌های میدانی پژوهشگران، و همچنین نقدهای آکادمیک یا الهیاتی. مرور مضامین شناسایی‌شده در این پژوهش نشان می‌دهد که اکثر برداشت‌های ثانویه در داده‌های ما عمدتاً به رویکرد الهیاتی و ایدئولوژیک گرایش دارند (مانند نقد معرفت‌شناختی، داوری الهیاتی، و مدل‌سازی بومی)، و کمتر با تحلیل‌های جامعه‌شناختی، روان‌شناختی یا گزارش‌های رسانه‌ای هم‌پوشانی دارند. این وضعیت تا حد زیادی بازتاب‌دهنده خاستگاه پژوهشگران است، زیرا بخش قابل توجهی از این مضامین محصول تعامل پژوهشگران با نهادهای دینی است نه گزارش‌های میدانی یا رسانه‌ای. البته رگه‌هایی از تحلیل جامعه‌شناختی را می‌توان در مصاحبه متخصصانی که پیشینه

مطالعاتی آن‌ها دین پژوهی (مانند بهزاد حمیدیه) و یا جامعه‌شناسی (مانند صدیقه رضانی) است مشاهده کرد.

مضامین مشاهده‌شده در تحلیل مصاحبه‌ها، به‌ویژه مضامین مرتبط با برداشت‌های ثانویه، را می‌توان با مضامین رایج در پژوهش‌های غربی درباره معنویت‌های نوظهور مقایسه کرد. برای مثال، کارِت و کینگ (۲۰۰۵) در تحلیل خود از پدیده، آن را «معنویت مصرفی»^۵ می‌نامند که در آن تکنیک‌ها، آموزه‌ها و تجربه‌های معنوی در چارچوب اقتصاد بازار عرضه می‌شوند. این تحلیل به برخی مضامین برداشت ثانویه در مصاحبه‌ها (مانند تحلیل فرهنگی) نزدیک است، اما با این تفاوت که در فضای ایرانی، ملاحظات الهیاتی پررنگ‌تر از رویکردهای مطالعاتی پساساختارگرا است. همچنین، مفهوم «شیلائیسم»^۶ که توسط رابرت بلا (۱۹۸۵) برای توصیف فردگرایی معنوی در جامعه آمریکا به کار رفت، می‌تواند برای تحلیل بخشی از مضمون تحلیل فرهنگی، مندرج در مصاحبه‌ها، الهام‌بخش باشد. برخی از مصاحبه‌شونده‌ها اشاره کرده‌اند که کاربران معنویت‌های نوظهور، به جای پیروی از نهاد دین، به ساخت معنای شخصی از مفاهیم معنوی روی می‌آورند-همان چیزی که بلا آن را «دین شخصی شده» می‌نامد.

این موارد هرچند ممکن است در نگاه اول برخاسته از موج جدید مطالعات معنویت‌های نوظهور (یعنی تحلیل از دریچه روش‌هایی چون پساساختارگرایی، پسااستعمارگرایی یا روش‌های پست مدرن) در میان متخصصان ایرانی باشد اما به گفته جورج فرر و جاکوب شرمن در کتاب چرخش مشارکتی^۷ این نوع تحلیل وقتی جنبه آکادمیک دارد که به طور طبیعی بعد از حجم قابل توجهی از تحقیقات «فرهنگی-زبانی» انجام شده باشد (Ferrer and Sherman, 2008: 1). به عبارت دیگر مطالعات معنویت‌های نوظهور از دریچه روش‌های پسامدرن و وابسته به پارادایم انتقادی وقتی مفید است که به شکل مشارکتی با روش‌های پارادایم تفسیری (یعنی روش‌های تحلیل زبانی، معرفت‌شناختی، پدیدارشناختی و ...) انجام شود و نه منعزل از آن‌ها (Ibid: 1-2).

حال برای فهم بهتر جهت‌گیری محققان ایرانی در تحلیل پدیده مذکور مضامین یافت شده را می‌توان در جدولی با برداشت‌های اولیه و ثانویه که در چارچوب نظری از قول داوسون بیان شد مقایسه کرد:

5. Consumer spirituality.

6. Sheilaism.

7. The participatory turn.

جدول ۱۱- تطبیق یافته‌ها با چارچوب نظری

مضمون شناسایی شده	مصادیق در چارچوب نظری داوسون	نوع ارتباط مفهومی
برداشت‌های اولیه		
تکنیک‌های معنوی	اعمال و مناسک مذهبی و معنوی	هر دو به روش‌ها و تمرین‌های معنوی و تکنیک‌ها اشاره دارند (مدیتیشن، یوگا، ذکر).
مفاهیم عامه‌پسند	تعالیم و ایدئولوژی داخلی	این مفاهیم ترویج شده بازتاب ایدئولوژی داخلی جنبش‌هاست.
بازنمودهای زبانی و رسانه‌ای	برخوردهای روزمره با جامعه بیرون	بازنمایی در رسانه و زبان روزمره مصداق تعامل با جامعه است.
سبک‌های زندگی ترکیبی	تجربیات شخصی اعضا	نشان‌دهنده تغییرات فردی در سبک زندگی ناشی از معنویت نوظهور است.
انگیزه‌های روانی	تجربیات شخصی اعضا	هر دو به تجربه زیسته و نیازهای روانی اشاره دارند.
برداشت‌های ثانویه		
نقد معرفت‌شناختی	نقدهای آکادمیک یا دینی	ارزیابی اعتبار معرفتی آموزه‌ها.
تحلیل فرهنگی	نقدهای آکادمیک یا دینی	نقد معنویت نوظهور در قالب نظریه‌های فرهنگی/اجتماعی.
دآوری الهیاتی	نقدهای آکادمیک یا دینی	مرزبندی دینی و الهیاتی جنبش‌ها.
مواجهه ایجابی و بومی	دفاعیات و بیانیه‌های خود جنبش / بیانیه‌های ضدفرقه	مشابه جهت‌گیری هنجاری برای تطبیق یا مقابله.
نقد روش‌شناسی مواجهه	نقدهای آکادمیک یا دینی	سنجش کفایت روش‌های تحلیل و مواجهه.

بررسی تطبیقی مضامین شناسایی شده با دسته‌بندی داوسون نشان می‌دهد که برداشت‌های اولیه در داده‌های این پژوهش با محورهای «اعمال و مناسک معنوی»، «تعالیم داخلی»، و «تجربیات شخصی» بیشترین همپوشانی را دارد. مضامینی همچون «تکنیک‌های معنوی» و «سبک‌های زندگی ترکیبی» مستقیماً ناظر به اعمال زیسته‌اند. در حالی که «مفاهیم عامه‌پسند» به حوزه ایدئولوژی داخلی نزدیک است. همچنین، مضمون «بازنمودهای زبانی و رسانه‌ای» به تعامل روزمره با جامعه و مصرف رسانه‌ای مربوط می‌شود. با این حال، محورهایی چون «روابط و سلسله‌مراتب درون‌گروهی»، «نگاه تازه‌وارد»، و «تجربه رهبران» در داده‌ها غایب است که بیانگر محدودیت داده‌ها در توجه به ساختارهای درونی پدیده است. این امر نشان می‌دهد که به تجربه زیسته گروندگان در این تحلیل‌ها کمتر توجه شده است. از طرف دیگر با توجه به داده‌های مستخرج از کمی‌سازی مکمل دیدیم که سهم

برداشت‌های اولیه بسیار کمتر از برداشت‌های ثانویه است. این امر نشان می‌دهد که در تحلیل‌ها، برداشت‌های اولیه آنهم از نوع مبتنی بر تجارب زیسته گروندگان نقش محدودی ایفا می‌کنند. در سطح برداشت‌های ثانویه نیز همپوشانی عمدتاً با دسته «نقدهای آکادمیک یا دینی» است؛ مضامینی نظیر «تحلیل فرهنگی»، «نقد معرفت‌شناختی» و «داوری الهیاتی» نیز در این دسته قرار می‌گیرند. مضمون «مواجهه ایجابی و بومی» با دسته «دفاعیات رسمی و بیانیه‌های جنبش» همسو است. مصادیقی از چارچوب نظری داوسون مانند «خاطرات اعضای سابق»، «تحلیل‌های رسانه‌ای مثبت/منفی»، و «بیانیه‌های ضدفرقه/مخالفان» در داده‌ها بازنمایی نشد. از همه مهمتر «تحلیل‌های جامعه‌شناختی و روانشناختی» که ابتدای آن‌ها بر شواهد تجربی است در این مضامین معادلی نیافت. این وضعیت نشان می‌دهد برداشت‌های ثانویه بیشتر از جنس برداشت‌های الهیاتی است. پس با توجه به غلبه برداشت‌های ثانویه بر اولیه و همچنین غلبه برداشت‌های ثانویه از نوع انتقادی و الهیاتی بر برداشت‌های ثانویه از نوع جامعه‌شناختی و روانشناختی گسست مفهومی میان دو سطح مشخص شده و شواهدی عینی برای تایید «نظریه‌زدگی در مطالعات معنویت‌گرایی نوظهور در ایران» فراهم می‌شود.

جمع‌بندی

در مجموع، از تحلیل محتوای مصاحبه‌ها ۱۰ مضمون در دو دسته اصلی استخراج شد:

الف) مضامین برداشت‌های اولیه: ۱. تکنیک‌های معنوی (یوگا، مدیتیشن، چاکرا، انرژی، قانون جذب)، ۲. مفاهیم عامه‌پسند (حال خوب، آرامش، ذهن آگاهی، خودباوری)، ۳. بازنمودهای زبانی و رسانه‌ای (ادبیات داستانی، شبکه‌های اجتماعی، موسیقی، تصاویر الهام‌بخش)، ۴. سبک‌های زندگی ترکیبی (ترکیب عرفان سنتی و آموزه‌های غربی)، و ۵. انگیزه‌های روانی (خوددرمانی، موفقیت، فرار از اضطراب).

ب) مضامین برداشت‌های ثانویه: ۱. نقد معرفت‌شناختی (قطع ارتباط با وحی، کارکردگرایی، نسبی‌گرایی)، ۲. تحلیل فرهنگی (معنویت به مثابه سبک زندگی سکولار یا واکنش به بحران مدرنیته)، ۳. داوری الهیاتی (التقاط، بدعت، معنویت بدون خدا)، ۴. مواجهه ایجابی و بومی (ارائه معنویت اسلامی بومی به جای معنویت نوظهور)، و ۵. نقد روش‌شناسی مواجهه (نقد سلبی، عدم گونه‌شناسی، ترویج ناخواسته پدیده از طریق نقد).

براساس کمی‌سازی ثانویه، میانگین برداشت‌های اولیه ۴۱ درصد و میانگین برداشت‌های ثانویه ۵۹ درصد بوده است. این نشان می‌دهد که برداشت‌های ثانویه به‌طور کلی بر برداشت‌های اولیه غلبه دارند. افزون بر این، تحلیل کیفی مضامین نشان داد که در میان برداشت‌های ثانویه، گرایش به رویکردهای الهیاتی و فلسفی به‌مراتب پررنگ‌تر از تحلیل‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی است. مضامین برداشت‌های اولیه شناسایی شده در این پژوهش عمدتاً با دسته‌هایی چون «اعمال و مناسک» و «تجربیات شخصی» در چارچوب داوسون همپوشانی دارد، در حالی که وجوهی چون

«روابط درون‌گروهی» یا «نگاه تازه‌واردان و رهبران» غایب است و این نشانه‌ای از کم‌توجهی به تجربه زیسته‌گروندگان است. در سطح ثانویه نیز بیشترین همپوشانی با «نقد‌های آکادمیک یا دینی» مشاهده شد، در حالی که داده‌ها فاقد مصادیقی چون «تحلیل‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی»، «خاطرات اعضای سابق» یا «تحلیل‌های رسانه‌ای» بودند.

بدین ترتیب، یافته پژوهش در دو سطح قابل جمع‌بندی‌اند: نخست، غلبه کمی برداشت‌های ثانویه بر برداشت‌های اولیه؛ دوم، غلبه کیفی برداشت‌های ثانویه از نوع انتقادی و الهیاتی بر برداشت‌های ثانویه از نوع جامعه‌شناختی و روان‌شناختی. این دو سطح در کنار هم شواهد عینی برای تأیید «نظریه‌زدگی» فراهم می‌کند.

هرچند شناسایی علل این نظریه‌زدگی هدف پژوهش نبود، اما می‌توان عوامل احتمالی را چنین دانست: ۱. تربیت آکادمیک بیشتر پژوهشگران در سنت‌های فلسفی و کلامی، ۲. دغدغه‌های هویتی و دینی در مواجهه با پدیده‌های «بیگانه»، ۳. ضعف مطالعات میدانی و توصیفی و ۴. کم‌توجهی به روایت‌گروندگان از تجربه زیسته خود. یافته پژوهش حاضر ضرورت بازاندیشی در شیوه مواجهه علمی با معنویت‌های نوظهور در ایران را نشان می‌دهد و براین امر تأکید می‌نماید که لازمه درک پدیده مذکور، تقویت رویکردهای تجربی و توصیفی است تا فاصله میان تجربه زیسته کنشگران و تحلیل‌های نظری پژوهشگران کاهش یابد.

قدردانی

با تشکر از سرکار خانم فاطمه مغیثی برای اجرای دو مصاحبه و از جناب آقای سید شوزب علی نقوی برای پیاده‌سازی فایل‌های صوتی و تنظیم دقیق مصاحبه‌ها. این مصاحبه‌ها با حمایت «قطب تعمیق ایمان دینی» در دفتر تبلیغات اسلامی و در چارچوب «اولین همایش ملی معنویت‌های نوظهور» انجام شده است. همچنین مراتب قدردانی خود را از رئیس قطب علمی مذکور به دلیل فراهم آوردن زمینه این پژوهش اعلام می‌کنم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- خنیفر، حسین، و مسلمی، ناهید (۱۴۰۲). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی. جلد اول. تهران: نگاه دانش.
- داوسون، لورن. ال (۱۳۹۷). فرقه‌ها و جنبش‌های نوین دینی. مترجم: کوثر طاهری و ثمانه غلامی. قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۷). معنویت‌گرایی جدید. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- صادق‌نیا، مهراب (۱۳۹۸). «معنویت‌های جدید به مثابه مسئله‌ای اجتماعی». در: هادی و کیلی و احمد شاکرنژاد (ویراستاران). مجموعه مقالات همایش ملی معنویت‌های نوظهور (صص. ۳۱۰-۲۸۷). قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- کرایپ، یان (۱۳۸۸). نظریه اجتماعی مدرن: از پارسونز تا هابرماس. مترجم: عباس مخبر. تهران: آگاه.
- گمان (۱۳۹۹). گزارش نظرسنجی درباره نگرش ایرانیان به دین. هلند: گروه مطالعات افکارسنجی ایرانیان.
- مرکز پژوهشی مبنا (۱۴۰۰). سالنامه دین و دینداری در ایران. تهران: مرکز پژوهشی مبنا.
- میری، سید جواد و علی‌اصغری صدری، علی (۱۳۹۱). «علی شریعتی و پوزیتیویسم». فلسفه علم، ۲ (۴)، صص ۱۲۴-۱۴۵.

References

- Bellah, R. N. , Madsen, R. , Sullivan, W. M. , Swidler, A. ,& Tipton, S. M. (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. University of California Press.
- Berger, P. L. ,& Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.
- Braun, V. ,& Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2) , 77-101.
- Carrette, J. ,& King, R. (2005). *Selling spirituality: The silent takeover of religion*. Routledge.
- Clarke, P. (Ed.). (2004). *Encyclopedia of new religious movements*. Routledge.

- Dawson, L. L. (Ed.). (2003). *Cults and new religious movements: A reader* (p. 297). Blackwell.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Ferrer, J. N. ,& Sherman, J. H. (Eds.). (2008). *The participatory turn: Spirituality, mysticism, religious studies*. State University of New York Press.
- Fuller, R. C. (2001). *Spiritual, but not religious: Understanding unchurched America*. Oxford University Press.
- Guest, G. , MacQueen, K. M. ,& Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Sage.
- Hanegraaff, W. J. (1996). *New Age religion and Western culture: Esotericism in the mirror of secular thought* (Vol. 72). Brill.
- Kreipe, J. (2009). *Modern social theory: From Parsons to Habermas* (A. Mokhber, Trans.). Agah. (in Persian)
- Khonifar, H. ,& Moslemi, N. (2023). *Principles and foundations of qualitative research methods* (Vol. 1). Tehran: Negah-e Danesh. (in Persian)
- Lewis, J. R. (Ed.). (2001). *The encyclopedia of cults, sects, and new religions*. Prometheus Books.
- Mabna Research Center. (2021). *Yearbook of religion and religiosity in Iran*. Tehran: Mabna Research Center. (in Persian)
- Miri, S. J. ,& Asghari Sadri, A. (2012). Ali Shariati and positivism. *Philosophy of Science*, 2 (4) , 124-145. (in Persian)
- Nowell, L. S. , Norris, J. M. , White, D. E. ,& Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16 (1) , 1-13.
- Onwuegbuzie, A. J. ,& Leech, N. L. (2007). A call for qualitative power analyses. *Quality & Quantity*, 41 (1) , 105-121.
- Roof, W. C. (1999). *Spiritual marketplace: Baby boomers and the remaking of American religion*. Princeton University Press.
- Sadeghnia, M. (2019). New spiritualities as a social issue. In H. Vakili & A. Shakernejad (Eds.) , *Proceedings of the National Conference on Emerging Spiritualities* (pp. 287-310). Qom: Institute of Islamic Culture and Sciences. (in Persian)
- Shakernejad, A. (2018). *New spirituality*. Qom: Institute of Islamic Culture and Thought. (in Persian)

Sutcliffe, S. (2003). *Children of the New Age: A history of spiritual practices*. Routledge.

Sutcliffe, S. J. ,& Gilhus, I. S. (2014). Introduction: «All mixed up»-thinking about religion in relation to New Age spiritualities. In *New Age spirituality* (pp. 1-22). Routledge.

Dawson, L. L. (2018). Taheri, K. ,& Gholami, S. (Trans.). *Cults and new religious movements*. Qom: University of Religions and Denominations. (in Persian)

The Gaman Group. (2020). *Survey report on Iranians' attitudes toward religion*. Netherlands: Iranian Polling Studies Group. (in Persian)

